

Zygmunt Bauman: *Modernity and the Holocaust*

Oxford, Polity Press 2000, 254 s.

Kniha Zygmunta Baumana *Modernity and the Holocaust*, za niž získal prestižní European Amalfi Prize, je nejen sociologickým pohledem na holocaust, ale skrze holocaust pohledem na sociologii a společenské vědy a jejich úlohu v dnešním světě.

Baumanova kniha, jež vyšla roku 2000 v nakladatelství Polity Press v rozšířené podobě oproti prvnímu vydání z roku 1989, se vyznačuje zřetelnou strukturou. Nejprve zaznamenává současné zkoumání holocaustu do společenskovědního teoretického rámce. Analyzuje vztah mezi modernitou a nacionalismem – vzestup národních států versus jejich vztah k národnostním a náboženským menšinám. Následně klade proti sobě výjimečnost, a tedy nezkoumatelnost holocaustu – holocaust jako perverzní a neopakovatelný exces v lidských dějinách a své pojetí holocaustu jako ukázkou odvrácené strany modernity, vycházející z myšlenek frankfurtské školy, a konečně pohledy obětí, viníků a přihlížejících. Na základě tohoto zjištění pak navrhuje reformulovat teorii společenských věd tak, aby, poučena zkušeností holocaustu, zahrnovala morální a etické principy.

První otázka, kterou si Bauman ve své knize klade, je – co je to holocaust a jak je možné ho uchopit a zkoumat ze sociologického pohledu. Bauman je přesvědčen, že holocaust je okno, které nás zve k pohledu na moderní společnost, její kulturu a civilizaci jako takovou. Podle něj totiž holocaust nebyl pouze „židovskou tragédií“ či „nacistickou perverzí“, neopakovatelnou tragédií v lidských dějinách, něčím mimo společnost, ale naopak jejím produktem.

Modernity and the Holocaust není historickým soupisem událostí, které jsou souhrnně označovány jako holocaust, ale pokusem uchopit a zařadit tyto události pomocí společenskovědní teorie. Bauman kombinuje sociologii (vedle Weberovy teorie byrokracie a Durkheimovy teorie kolektivního vědomí

a morálky jako produktu společnosti, kterou odmítá, využívá celou řadu autorů sociologických analýz různých aspektů holocaustu), filozofii (Eliasovo zkoumání civilizačního procesu, Lévinasovu ideu morálky nikoli jako produktu společnosti, ale jako hluboce v lidské existenci zakořeněného „bytí s druhými“, kterou naopak přijímá, stejně jako Adornovo zkoumání autority), politologii (teorii banality zla Hannah Arendtové), psychologii (experimenty Stanley Milgrama a Philipa G. Zimbarda) a sociální historii (Paul Hilberg), a poukazuje tak na míru relevance holocaustu pro teoretické zkoumání modernity.

Bauman představuje celou řadu dosud publikovaných sociologických analýz holocaustu. Autoři jako Hughes, Tec či Fein zkoumají aktéry holocaustu – viníky, oběti i zachránce. S využitím sociologických a v některých případech i statistických metod hledají tyto autoři vlastnosti typické pro představitele příslušných kategorií a odpovídi na otázku, co vede obyčejného člověka v šílené době k tomu, aby dal přednost morálce před racionalitou vlastního přežití. Současné teorie typu teorie racionální volby nemohou vysvětlit ani chování viníků (snad vraždění bohatých s vidinou získání majetku, ale většina obětí byla nemajetná), ani zachránců (iracionalita riskování životů členů rodiny za nejistou šanci na přežití cizího člověka či lidí). Podle Baumana však nezáleží na tom, kolik lidí se rozhodne pro morální odpovědnost místo racionality vlastního přežití, důležité je pouze to, že si ji někdo zvolí.

Na základě těchto myšlenek poukazuje Bauman na fakt, že holocaust odkryl skrytou tvář nejen mnoha jednotlivců, ale i moderní společnosti. Byl tedy tragickým selháním civilizace na vrcholu vědeckotechnického rozvoje. Holocaust nebyl dílem povolených řetězů hobbessovské obľudy, ta dosud nebyla dostatečně spoutána. Technologický vývoj zastihl moderní společnost morálně nepřipravenou čelit některým základním otázkám. Otázkám, jako je hodnota lidského života – nikoli pouhý součet ceny vlasů a zlatých zubních korunek – či síla byrokracie – známá se-

beprezentace válečných zločinců jakou „pouhých“ vykonavatelů vůle mocných nebo *Endlösung* jako efektivnější (rozuměj levnější) varianty řešení „židovské otázky“ než přesídlení. Holocaust v té podobě, v níž ho známe, byl tedy produktem moderní byrokracie, produktem instrumentální racionality.

Psychologické experimenty Milgramovy či Zimbardovy prokazují, že racionalizované mezilidské vztahy produkují sociální distanci, a ta je díky tomu, že oslabuje či zcela anuluje tlak morální odpovědnosti, živnou půdou pro nehumánnost. Dalšími výsledky těchto zkoumání jsou zjištění, že čím racionálnější je organizované jednání, tím snadnější je způsobovat bolest, a že krutost je společenským fenoménem. Na tomto základě pak Bauman odmítá Durkheimovo pojetí morálky jako produktu společnosti, a tedy i tvrzení, že morálka existuje pouze proto, že člověk žije ve společnosti, že tedy její funkcí je přežití společnosti. Přiklání se naopak k Lévinasovu pojetí lidské existence jako odpovědnosti za druhé a definuje socializaci jako manipulaci s morálními schopnostmi jednotlivců. Na tomto základě pak definuje morálku jako schopnost jednotlivce odolat socializaci – tlaku skupiny – a rozeznat dobro a zlo. Ve společnosti, v níž se racionalita a etika ubírají různými směry, humanita vždy prohrává.

Bauman ve své knize nehledá pouze místo holocaustu v sociologii, ale skrze holocaust také místo sociologie v dnešní společnosti. Namísto předkládání falešných příslibů vyřešení klíčových společenských konfliktů mocným tohoto světa má sociologie nabídnout erudovanou interpretaci každodenní reality, v níž žijeme. Bauman volá po odmítnutí falešné hodnotové neutrality (Weber) a zahrnutí morálky do nové sociologické teorie.

Kniha *Modernity and the Holocaust* splnila autorova očekávání a vyvolala diskusi v celosvětovém měřítku. Díky svému přesahu oslovila celou řadu čtenářů uvnitř i vně sociologické obce. Můžeme doufat, že diskuse nad českým překladem druhého rozšířeného vydání (a prvního u Polity Press), právě připravovaným Sociologickým nakladatelstvím (SLON),

na tento úspěch naváže. Českému čtenáři totiž kniha přináší nejen nový pohled na moderní společnost zprostředkovaný optikou holocaustu, ale především vybízí k ohlédnutí a hodnocení některých událostí naší moderní historie (např. politických procesů z 50. let minulého století). Tento často bolestný pohled odkrývající syrovost dějin, české společnosti i nás samých dluží sociologie sama sobě i české veřejnosti.

Petra Rakušanová

Marek Nohejl: *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze: Pojednání o východiscích fenomenologické sociologie* Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 117 s.

Ačkoliv existence fenomenologické sociologie vešla v českém prostředí v širší známost již před více jak dvaceti lety, kvalitních textů o tomto směru je v naší literatuře stále nedostatek. První obsáhlejší informaci představovala v r. 1981 stať E. Urbánka „Fenomenologická sociologie – vlivný směr americké buržoazní sociologie“ zveřejněná v Sociologickém časopisu. Rok nato byl vydán překlad sovětské publikace (z r. 1977) „Kritika současné buržoazní teoretické sociologie“, v níž kapitolu o fenomenologické sociologii napsal L. G. Jonin. Obsáhla pasáž o Schützovi se objevila v r. 1988 v monografii J. Kellera věnované otázce sociálního jednání. Kniha E. Urbánka „Kritika fenomenologické sociologie“ vyšla v roce 1989. Příslušná hesla do „Velkého sociologického slovníku“ (která ovšem byla nejprve publikována 1994 v knize „Sociologické školy, směry, paradigmata“) zpracovali M. Petrusek a I. Mucha. Po r. 1989 je fenomenologická sociologie u nás recipována zejména v oblasti metodologie (M. Petrusek, M. Disman), sociologie vědění (S. Hubík), jednání a komunikace (I. Mucha), času (J. Šubrt), v konstruktivistické (J. Kabele) a biografické (Z. Konopásek) sociologii.

V Německu, v Sociálněvědním archivu v Kostnici se od druhé poloviny 70. do po-